

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СУДОМ ПРИСЯЖНИХ

PROCEDURAL ORDER CONDUCT OF CRIMINAL PROCEEDINGS BY A JURY

Волоско І.Р.,

*здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Стаття присвячена аналізу сучасного стану суду присяжних, оцінці наявних проблем у законодавчому регулюванні, неоднозначності правозастосування, пошуку можливих шляхів вирішення наявних проблем. Обґрунтовується необхідність переходу до класичної моделі суду присяжних. Детально розглядається процедура добору присяжних та способи її вдосконалення.

Ключові слова: суд присяжних, розпуск присяжних, немотивований відвід, прокурор, добір присяжних.

Статья посвящена анализу современного состояния суда присяжных, оценке существующих проблем в законодательном регулировании, неоднозначности правоприменения, поиску возможных путей решения имеющихся проблем. Обосновывается необходимость перехода к классической модели суда присяжных. Подробно рассматривается процедура отбора присяжных и способы ее совершенствования.

Ключевые слова: суд присяжных, роспуск присяжных, немотивированный отвод, прокурор, отбор присяжных.

This article is dedicated to the analysis of the current state of the jury trial, assessment of existing problems in the legislative regulation, ambiguity in law enforcement, finding of possible solutions to these problems; the need in transition to the classical model of jury trial is also justified. Procedure of selection of jurors is examined in detail together with ways of its improvement.

Key words: jury trial, dissolution of the jury, motiveless disqualification, prosecutor, jury selection.

Постановка проблеми. Нині інститут присяжних є предметом численних дискусій, дебатів серед вчених і практичних працівників. Це не викликає подиву, оскільки сама концепція суду присяжних у новому Кримінально-процесуальному кодексу України (далі – КПК України) є досить суперечливою та неоднозначною.

Наукові дослідження інституту присяжних знайшли своє відображення у працях як дореволюційних науковців (Л. Володимирова, С. Гогеля, Г. Джаншиєва, І. Закревського, А. Кенігсона, В. Палаузова, С. Познишева, І. Фойницького та інших), так і сучасних (С. Боботова, А. Войнарович, Р. Дорогіна, В. Кульчицької, В. Маляренко, І. Порутенко, І. Русанової, А. Тарасова, В. Тернавської, В. Тертишника, Г. Чангулі та інших).

Метою дослідження є спроба теоретичного осмислення існуючої системи суду присяжних в Україні, порядку добору присяжних; виокремлення та вирішення наявних проблем у діяльності суду присяжних.

Виклад основного матеріалу. Юрисдикція суду присяжних не може бути всеосяжною, на що звертав увагу ще І. Фойницький: «...поширення суду присяжних на всі кримінальні справи нездійсненне, оскільки суд присяжних для кожної справи вимагає від населення вкрай велику кількість людей; здійснити загалом ідею народної участі в кримінально-судовій діяльності без значного обтяження суспільства може тільки інститут шефенів» [1, с. 130].

Однак український законодавець фактично створив шефенську модель суду присяжних не як доповнення суду присяжних у чистому вигляді, а як його повноцінну заміну, із чим звісно не можна погодитись.

Відповідно до ч. 3 ст. 31 КПК України кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого розглядається судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних [2]. Розгляд справи судом за участю присяжних засідателів є правом обвинуваченого, яке реалізується під час заявлення ним відповідного клопотання на етапі відкриття матеріалів кримінального провадження. Закон надає перевагу цьому праву обвинуваченого під час колізії інтересів кількох обвинувачених у одному провадженні, оскільки кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних щодо всіх обвинувачених, якщо хоча б один із них заявив клопотання про такий розгляд.

З такою позицією законодавця не можна погодитись повною мірою. Це зумовлено тим, що, як би позитивно ми не оцінювали процедуру за участю присяжних з точки зору ефективності правового захисту, ця процедура в очах окремих обвинувачених може виглядати непривабливою. Причинами цього можуть бути невмотивованість вердикту, недовіра до такого складу суду. Очевидно, що треба по можливості завжди прагнути до виділення в окреме провадження справ стосовно тих обвинувачених, які відмовляються від розгляду справи судом присяжних, хоча законодавець такої можливості прямо не передбачив у КПК України. Якщо під час заявлення підозрюваним клопотання про розгляд справи складом суду за участю присяжних інший (або інші) підозрювані виступають проти такої форми судового розгляду, слідчий (прокурор) повинен вирішити питання про можливість виділення кримінальних справ сто-

совно незгодних в окреме провадження. За неможливості виділення справи в окреме провадження вся справа розглядається судом присяжних.

Підготовче судове засідання в цих провадженнях здійснюється колегіально судом у складі двох професійних суддів, якщо підозрюваний заявив клопотання про розгляд провадження судом присяжних, та трьома професійними судьями, якщо підозрюваний не заявляв клопотання про розгляд провадження судом присяжних.

Відповідно до ст. 58 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідної місцевої ради, що формує й затверджує в кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду, відповідають вимогам цього закону й дали згоду бути присяжними. У разі неприйняття місцевою радою протягом двох місяців із моменту отримання подання рішення про затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням щодо затвердження списку присяжних до відповідної обласної ради [3, с. 168].

Успішне функціонування суду присяжних передусім залежить від механізму відбору осіб для формування складу присяжних.

З метою забезпечення формування якісного складу присяжних у суді Державна судова адміністрація України має приділяти підвищену увагу складу кандидатів у присяжні ще на першому етапі – під час відбору кандидатів і складання списків, які формуються один раз на два роки й переглядаються в разі необхідності.

Вимоги до присяжного передбачено ч. 1 ст. 59 Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [4]. Так, присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку й постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду.

До списків присяжних не включаються такі громадяни:

- 1) визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними;
- 2) які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків народного засідателя, присяжного;
- 3) які мають незняту чи непогашену судимість;
- 4) народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, військовослужбовці, працівники апаратів судів, інші державні службовці, адвокати, нотаріуси;
- 5) громадяни, які досягли шістдесяти п'яти років;
- 6) особи, які не володіють державною мовою.

Оскільки список присяжних формується на підставі єдиного Державного реєстру виборців, що ведеться з метою державного обліку громадян України, які мають право голосу відповідно до ст. 70 Конституції України, то необхідності перевіряти особу на предмет її недієздатності немає.

За Конституцією України недієздатні громадяни права голосу не мають, тому вони не можуть бути включені до реєстру виборців. Для з'ясування питання, чи є особа обмежено дієздатною, відповідна рада, яка формує списки присяжних, може звернутися із запитом до органу опіки й піклування за місцем проживання особи.

Відсутність хронічних психічних чи інших захворювань, що перешкоджають виконанню обов'язків присяжного, підтверджується медичними довідками та сертифікатами, виданими у відповідному порядку.

Відсутність незнятої чи непогашеної судимості підтверджується довідкою про результати спеціальної перевірки відомостей щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності, наявності судимості, її зняття, погашення, а також довідкою про застосування до кандидата адміністративного стягнення за корупційні правопорушення, яка видається уповноваженими органами МВС.

Народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, військовослужбовці, працівники апаратів судів, інші державні службовці, адвокати, нотаріуси не можуть бути включені до списку присяжних, оскільки присяжними мають бути люди, які професійно не займаються юриспруденцією та оцінюють обставини в судовому розгляді з позицій життєвого досвіду та здорового глузду.

Щодо державних службовців, то їх участь у судовому розгляді як присяжних може перешкодити виконанню ними їхніх владно-розпорядчих обов'язків і створити труднощі в роботі відповідних державних органів. Саме тому до числа осіб, яким у зв'язку з професією заборонено бути присяжним, необхідно віднести й посадових осіб місцевого самоврядування, чий права та обов'язки багато в чому перекликаються з повноваженнями державних службовців, окремі пільги та гарантії державних службовців поширюються й на посадових осіб місцевого самоврядування (Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування»).

Заборона на участь у суді присяжних не поширюється на тих осіб, які припинили свою професійну діяльність, що унеможливило їх участь у здійсненні правосуддя народом. Навіть якщо такі особи працювали судьями чи прокурорами, зазначений закон не встановлює обмежень для включення їх до списку присяжних за умови, що на момент формування списку особи припинили свою професійну діяльність.

Досягнення громадянином шістдесяти п'яти років підтверджується паспортом або свідоцтвом про народження.

Крім того, не може виконувати обов'язків присяжного особа, яка не володіє мовою судочинства. Згідно з принципом безпосередності (ст. 257 КПК України), внутрішнє переконання особи має формуватися в результаті безпосереднього сприйняття всього, що відбувається під час судового розгляду. Факт володіння державною мовою підтверджується особистою заявою про згоду бути присяжним.

Після призначення судового розгляду судом присяжних головуєчий дає секретарю судового засідання розпорядження про виклик присяжних у кількості семи осіб, які визначаються автоматизованою системою документообігу суду із числа осіб, які внесені до списку присяжних.

Виклик особи, яка була визначена автоматизованою системою документообігу зі списку присяжних, надсилається письмово поштою, рекомендованим листом із повідомленням про вручення. Вручається він присяжному або іншій особі, яка його отримала, для передачі присяжному під розписку, але не пізніше п'яти днів до судового засідання. Такий строк встановлюється для того, щоб присяжний мав можливість закінчити свої справи й вчасно приступити до виконання обов'язків присяжного.

У виклику обов'язково зазначаються день, час і місце проведення судового засідання, права та обов'язки присяжного, перелік вимог до присяжних, підстави для звільнення їх від виконання обов'язків, припис про явку та попередження про те, що неявка особи в суд без поважних причин буде розглядатися як прояв неповаги до суду, обов'язок присяжного (чи іншої особи, яка одержала виклик для передачі його присяжному) невідкладно повідомити суд про причини неможливості явки.

Отримання виклику присяжним менше ніж за п'ять днів до судового засідання й неприбуття у зв'язку із цим до суду не розглядається як неповага до суду, відповідальність за яку передбачено ст. 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП).

Повідомлення про причини неявки до суду може бути здійснено будь-яким доступним для присяжного способом, бажано до початку судового засідання.

Виклик особи як присяжного до суду є підставою для звільнення її роботодавцем від роботи на час виконання нею обов'язків зі здійснення правосуддя. Відмова у звільненні від роботи вважається неповагою до суду, за яку передбачено покарання у вигляді штрафу (ст. 185 КУпАП).

Якщо в особи є підстави для звільнення її від участі в судовому розгляді як присяжного, передбачені ст. 60 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», вона має подати письмову заяву з викладенням усіх обставин, що дають право на звільнення, голові відповідного суду.

Голова суду має право звільнити таких осіб від участі в кримінальному провадженні як присяжних до початку судового провадження.

Такими обставинами визнаються:

– перебування особи у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, у відпустці з догляду за дитиною, а також наявність дітей дошкільного чи молодшого шкільного віку або дітей-інвалідів, інших хворих або членів сім'ї похилого віку;

– перебування особи на посаді керівника та заступника керівника органів місцевого самоврядування;

– релігійні переконання особи, які унеможливають її участь у здійсненні правосуддя;

– інші обставини, якщо суд визнає їх поважними.

Поряд із правами на присяжного покладено й ряд обов'язків.

Певна інформація про присяжного вже є в суду, оскільки вона збирається під час відбору його для здійснення правосуддя. Однак і вже відома інформація, і невідома (наприклад, про стосунки з особами, які беруть участь у процесі) може бути з'ясована також під час судового провадження. Такі відомості збираються для перевірки можливої участі присяжного під час судового розгляду. Якщо такі обставини будуть з'ясовані, особі має бути заявлений відвід (ст. 75 КПК України). Головуючий може вимагати від присяжного подання іншої необхідної інформації про себе.

Незважаючи на те, що присяжний виступає як суддя під час судового розгляду, він повинен дотримуватися порядку в судовому засіданні й виконувати розпорядження головуєчого.

З урахуванням принципу незмінності складу суду (ст. 319 КПК України), присяжний зобов'язаний перебувати постійно під час судового розгляду в залі судового засідання.

Для недопущення втручання в роботу присяжного й виключення впливу на його свідомість та зміну думки щодо провадження, яке розглядається, без дозволу головуєчого присяжному забороняється спілкування з особами, які не входять до складу суду, щодо суті провадження, процесуальних дій, що здійснюються під час нього.

У зв'язку із цим у судах мають бути створені такі умови, які б дозволяли присяжним виконувати свої функції (місця в залі судового засідання як для основних, так і запасних присяжних, кімнати відпочинку тощо).

Також присяжному забороняється розголошувати будь-які відомості, що безпосередньо стосуються суті кримінального провадження й стали йому відомі у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Оскільки кримінальний процес України є змагальним (сторони самостійно обстоюють свої інтереси й для цього можуть використовувати всі передбачені КПК України засоби (ст. 22), переконання присяжного щодо обставин кримінального провадження ґрунтуються на відомостях, які надані сторонами, тому він не може збирати докази самостійно поза судовим засіданням. Цим присяжний підмінює сторону, виконуючи не властиві йому функції.

Відповідно до ч. 1 ст. 387 КПК України відбір присяжних здійснюється після відкриття судового засідання.

Головуючий повідомляє присяжним, яке провадження підлягає розгляду, роз'яснює їм права та обов'язки, а також умови їх участі в судовому розгляді. При цьому кожен із присяжних має право заявити про неможливість його участі в судовому розгляді, вказавши причину цього та заявити собі самовідвід.

Для з'ясування обставин, що можуть перешкодити участі присяжного в судовому розгляді, прокурор, потерпілий, обвинувачений із дозволу головуєчого можуть ставити присяжним відповідні запитання (ч. 3 ст. 387 КПК України).

Важливо пам'ятати, що запитання мають бути сформульовані в простих і зрозумілих людям різного інтелектуального рівня виразах. Слід передбачити таку форму звернення до присяжних, щоб кожен із них сприймав питання як таке, що задається йому особисто.

Також питання мають передбачати єдину однозначну відповідь – ствердну або заперечну. Не можна ставити запитання громіздкі, заплутані та такі, що допускають неоднозначні відповіді на них.

Крім того, запитання не повинні формувати упереджене ставлення присяжних до обвинуваченого, а також передчасно розкривати обставини провадження.

У будь-якому випадку доцільно ставити лише такі запитання, відповіді на які дозволяють усунути тих кандидатів, що не відповідають вимогам закону, а також є потенційно необ'єктивними.

Слід враховувати, що особливу важливість має різноманітність складу присяжних. У соціально-психологічній літературі наголошується, що групи з неоднорідним складом, із значними індивідуально-психологічними відмінностями учасників набагато кращі, ніж однорідні.

Різноманітний склад групи сприяє активізації колективного мислення. Завдяки відмінностям у досвіді, у поглядах, здібностях, сприйнятті присяжні з різних боків підходять до вирішення завдань. У результаті збільшується число ідей, варіантів рішення й, як наслідок, зростає вірогідність ефективного виконання поставленого завдання. Варто погодитись із думкою, що ефективність функціонування інституту присяжних безпосередньо залежить від якісного складу осіб, які його реалізують. Корпус присяжних є своєрідним соціальним «зрізом» суспільства, у якому віддзеркалюються всі його вади й переваги і який перебуває в

безпосередній залежності від стану правової культури громадян держави. Це не виключає вірогідності потрапляння до лави присяжних людей із низькими моральними якостями. Необхідність відбору найкращих представників суспільства, здатних прийняти справедливе рішення, вимагає встановлення низьки обмежень щодо участі громадян як присяжних. Інший шлях – це підвищення загального культурного рівня всього населення країни, що дозволить скоригувати відсоток потрапляння до суду присяжних осіб, життя яких співвідноситься з законами природи [5, с. 5].

Саме тому, наприклад, російське законодавство (ч. 1 ст. 330 КПК Російської Федерації) надає суду можливість прийняти рішення про розпуск колегії присяжних з огляду на її тенденційність за клопотанням сторін. Під тенденційністю складу колегії присяжних слід розуміти випадки, коли положення закону про порядок її формування дотримані, проте є підстави вважати, що утворена щодо конкретної кримінальної справи колегія не спроможна всебічно та об'єктивно оцінити обставини цієї кримінальної справи й винести справедливий вердикт (наприклад, внаслідок однорідності складу колегії присяжних засідателів з огляду на вікові, професійні, соціальні та інші фактори).

Проте, на відміну від російського, вітчизняне законодавство не передбачає розпуску суду присяжних із підстав тенденційності.

Висновки. На підставі вищевикладеного вважаємо, що порядок провадження в суді присяжних потрібно істотно вдосконалювати, забезпечити можливість сторонам заявляти невмотивовані відводи, запровадити можливість розпуску суду присяжних з огляду на тенденційність та поступово запроваджувати перехід до класичної моделі суду присяжних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2-х т. / І.Я. Фойницький. – СПб., 1996. – Т. 1. – 607 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : [науково-практичний коментар] : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 2. – 664 с.
4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55(1). – Ст. 1900.
5. Оверчук С.В. Становлення інституту присяжних в умовах набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України / С.В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 2(6). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12osvpu.pdf>.